

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Vindplaatsen verborgen armoede onder werkenden

Custers, A.L.; Desain, L.; Conen, W.; van Horssen, C.

DOI

[10.5117/TVA2023.3.006.CUST](https://doi.org/10.5117/TVA2023.3.006.CUST)

Publication date

2023

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken

License

Article 25fa Dutch Copyright Act (<https://www.openaccess.nl/en/in-the-netherlands/you-share-we-take-care>)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Custers, A. L., Desain, L., Conen, W., & van Horssen, C. (2023). Vindplaatsen verborgen armoede onder werkenden. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 39(3), 351-370. <https://doi.org/10.5117/TVA2023.3.006.CUST>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

ARTIKELEN

Vindplaatsen verborgen armoede onder werkenden

Anna Louise Custers

Hogeschool van Amsterdam/Lectoraat Armoede Interventies/
Kenniscentrum Maatschappij en Recht
a.l.custers@hva.nl

Lisette Desain

Hogeschool van Amsterdam/Lectoraat Armoede Interventies/
Kenniscentrum Maatschappij en Recht
e.j.p.desain@hva.nl (contactpersoon)

Wieteke Conen

Universiteit van Amsterdam/AIAS-HSI
w.s.conen@uva.nl

Cora van Horssen

Nibud
cvhorssen@nibud.nl

Samenvatting

De meeste verborgen arme huishoudens in Nederland ontvangen inkomen uit betaald werk. ‘Verborgen’ wil zeggen dat deze huishoudens niet bekend zijn bij de gemeente, omdat ze geen uitkeringsrelatie hebben. Een consortium van gemeenten, samenwerkingspartners en kennisinstellingen heeft de kenmerken van deze groep verborgen werkende armen in kaart gebracht en heeft onderzocht waarom zij onbekend zijn bij gemeenten. Hieruit komt naar voren dat zelfstandigen, werkenden met een vast contract, met meerdere banen, jongeren, vrouwen en hogeropgeleiden als ze arm zijn relatief vaak verborgen zijn voor gemeenten. Verder zien we dat een grote groep werkende armen niet aan de gemeente denkt als het om (inkomens)ondersteuning gaat, geven sommigen aan dat het gemeentelijk ondersteuningsaanbod niet aansluit op de behoeften, of dat de aanvraagprocedure niet aansluit bij wat zij kunnen aanleveren. Het onderzoek laat zien dat nieuwe vindplaatsen van verborgen werkende armen kunnen voortkomen uit het aanbieden van een

nieuwe regeling, zoals de TOZO of de energietoeslag, bijvoorbeeld doordat het nieuwe aanbod beter aansluit bij de behoefte waar eerder aanbod dat niet deed. Door deze groepen proactief te benaderen, kan de relatie met deze groep burgers die door een nieuwe voorziening bekend raakt bij de gemeente, behouden blijven voor andere en toekomstige voorzieningen.

Abstract

Ways to reach the working poor

The majority of hidden poor households receive income from paid work. 'Hidden' refers to households that are not known to the municipality because they do not receive any benefits, for example unemployment benefits. A consortium consisting of municipalities, partners and knowledge institutions has studied the characteristics of these working poor households, and has examined why this group is unknown to the municipality. This paper shows that freelancers, younger people, women and the higher educated are relatively more likely to be hidden for municipalities when they are poor. A significant portion of the working poor do not see the municipality as a place to seek income support. Others indicate that the (income) support offered by the municipality does not match their needs, or that the application requirements do not correspond to what they can provide. New ways of getting in touch with the hidden working poor can arise through offering new benefits that have a better match with the poor's needs, such as the recent energy subsidy in the Netherlands. By pro-actively approaching these newly identified working poor, pointing them to other benefits that they may be eligible for, municipalities can build a sustainable relationship with a group that previously was unreachable.

Keywords: working poor, social security benefits, underusage of benefits, municipalities

Inleiding

De afgelopen jaren is steeds duidelijker geworden dat er Nederlanders zijn met lage inkomens die geen gebruikmaken van ondersteuning vanuit de gemeente of rijksoverheid terwijl ze daar wel recht op hebben (Inspectie SZW, 2021; Significant, 2023). Betaald werk zou voldoende moeten opleveren om van rond te kunnen komen en wanneer dat niet zo is, zijn

er tegemoetkomingen als aanvulling op het inkomen. Toch bereikt dit systeem van toeslagen en gemeentelijke tegemoetkomingen lang niet iedereen. Recente prijsontwikkelingen hebben de bestaanszekerheid van huishoudens verder onder druk gezet. Het niet benutten van deze additionele inkomensbronnen leidt vaak tot niet goed kunnen rondkomen en tot betalingsachterstanden, en kan uiteindelijk leiden tot schulden (Nibud, 2019).

Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de Participatiewet en het minimabeleid en bieden op gemeentelijk niveau tal van minimavoorzieningen aan burgers die moeten rondkomen van een inkomen tot 120% van het wettelijk sociaal minimum (WSM).¹ Voorbeelden van deze voorzieningen, naast de algemene bijstand, zijn: bijzondere bijstand, individuele inkomensvoorslag, woonlastenfonds, stadspassen met kortingsregelingen, kindregelingen voor schoolspullen of sport- en cultuuractiviteiten en bijvoorbeeld voedselvoorzieningen zoals de voedselbank of schoolontbijt. Deze regelingen verschillen per gemeente.

Niet-gebruik wisselt daarnaast sterk, afhankelijk van de regeling. Ter illustratie: op de individuele inkomensvoorslag (een aanvulling op een langdurig laag inkomen) wordt relatief minder aanspraak gemaakt dan op de zorg- en huurtoeslag (Tempelman et al., 2011). Ook is er onderzoek naar de achtergronden van niet-gebruik van gemeentelijke inkomensvoorzieningen. Redenen om niet gebruik te maken van regelingen varieert onder andere van een tekort aan kennis en basisvaardigheden en institutionele drempels tot geen hulp willen vragen (Huijzer et al., 2015; Tempelman et al., 2011; SAM&, 2020).

Recent onderzoek laat zien dat de grootste groep armen die op dit moment niet goed bereikt wordt door gemeenten de werkende armen zijn, oftewel, arme huishoudens die hun inkomen (vooral) uit werk ontvangen (Conen, 2023). In deze bijdrage richten we ons specifiek op deze groep werkende armen. Van hen hadden we tot nu toe niet goed in beeld wat hun kenmerken zijn. Daarnaast weten we in algemene zin het een en ander over niet-gebruik van regelingen maar weten we niet hoe dat uitwerkt voor de groep werkende armen. Er is dus duidelijk minder bekend over enerzijds wie van deze groep werkende armen afziet van bepaalde voorzieningen en waarom en anderzijds hoe deze groep beter bereikt en ondersteund kan worden door de gemeenten.

De onderzoeksvragen waar we ons in dit artikel op richten zijn:

- Wie zijn de verborgen werkende armen, die niet (via de bijstand) in beeld zijn bij gemeenten?
- Welke factoren dragen eraan bij dat werkende armen geen gebruikmaken van ondersteuning vanuit gemeenten?
- Wat zijn effectieve vindplaatsen om verborgen werkende armen beter te bereiken?

In deze bijdrage staan twee begrippen centraal, namelijk ‘verborgen armoede’ en ‘vindplaatsen’. Met ‘verborgen’ doelen we op het verborgen zijn van burgers voor de gemeente. In de eerste deelvraag gaat het daarbij om arme huishoudens die geen bijstandsuitkering ontvangen van de gemeente. Arme huishoudens worden ‘bekend’ verondersteld bij gemeenten als ten minste één persoon binnen een huishouden een bijstandsuitkering ontvangt. Mensen zijn in deze definitie verborgen voor gemeenten als ze bijvoorbeeld een uitkering van het UWV ontvangen (WIA/WAO/Wajong/WW), of een ontoereikend inkomen genereren uit werk, de werkende armen. We richten ons in deze bijdrage op deze laatste groep verborgen armen, de werkende armen. In de tweede en derde deelvraag hanteren we een breder begrip en gaat het niet alleen om een bijstandsuitkering, maar ook om niet-gebruik van andere gemeentelijke voorzieningen, zoals armoederegelingen.

Met ‘vindplaatsen’ doelen wij op fysieke en niet-fysieke, lokale en niet-lokale ‘plaatsen’ waar werkende armen in principe aangetroffen en dus bereikt kunnen worden. Bij fysieke, lokale vindplaatsen denken we zowel aan bestaande initiatieven om met verborgen armen in contact te komen, zoals financiële inloopspreekuren in het buurthuis, maatschappelijke spreekuren in het basisonderwijs, als aan bijvoorbeeld de markt en de goedkopere supermarkt. Bij niet-fysieke, niet-lokale vindplaatsen doelen we op deurwaarders, boekhouders en bijvoorbeeld databestanden van ‘nieuwe’ regelingen als de TOZO en de energietoeslag.

Bewust en onbewust niet-gebruik

Redenen om geen gebruik te maken van regelingen zijn te verdelen in individuele kenmerken en attitudes, en institutionele contextfactoren.

Tekort aan kennis en basisvaardigheden

Om gebruik te maken van bestaande gemeentelijke minimaregelingen moeten burgers ten eerste weten dat deze regelingen er zijn. Ten tweede moet men weten hoe je de regeling moet aanvragen en moet men begrijpen welke informatie je daarvoor moet aanleveren. Uit onderzoek weten we dat een lager opleidingsniveau gepaard gaat met een hoger armoederisico (CBS, 2021) en dat mensen die in armoede leven vaak juist degenen zijn die over minder mogelijkheden beschikken. Van mensen die een beroep doen op de schuldhulpverlening weten we bijvoorbeeld dat een aanzienlijk deel

van deze groep te maken heeft met beperkte basisvaardigheden waaronder een lage taal- en rekenvaardigheid (Keizer, 2018; Madern et al., 2016). Juist deze basisvaardigheden worden als essentieel gezien voor financiële redzaamheid (Tiemeijer, 2016) en zijn ook nodig om je weg te vinden naar minimavoorzieningen.

Institutionele drempels

De samenleving vraagt steeds meer van haar burgers in termen van administratieve, bureaucratische en reken- en taalvaardigheden. Een tendens die versterkt wordt door de huidige regels omtrent de bescherming van persoonsgegevens, waardoor instanties gegevens onderling steeds moeilijker kunnen uitwisselen. Samenhangend met het bovenstaande zien we dat de toenemende mate waarin de samenleving ingewikkeld wordt, een probleem is voor mensen die met financiële problemen te kampen hebben. Juist van kwetsbare burgers verlangen we als samenleving het meest in termen van financiële zelfredzaamheid terwijl dit voor een substantieel deel veelal een utopie is (WRR, 2017). Vanuit burgers, maar ook professionals, klinkt steeds vaker het geluid dat inkomensondersteuning te ingewikkeld en te onzeker is geworden (Custers, 2023).

Geen hulp willen

Naast het tekort aan kennis en de institutionele drempels die er voor mensen zijn, is er ook een groep mensen die geen gebruikmaakt van ondersteuning van de gemeente of overheid omdat men autonoom wil zijn en/of uit angst het gekregen geld weer terug te moeten betalen (Tempelman et al., 2011). De relatie tussen burger en de (lokale) overheid en hulpverleningsorganisaties wordt, zeker sinds het toeslagenschandaal, steeds vaker omschreven als een relatie vanuit wantrouwen (Oomkens et al., 2023). Dit kan mede van invloed zijn op waarom mensen afzien van het gebruik van ondersteuning.

Om deze verschillende factoren te vertalen naar een duidelijk handelingsperspectief voor gemeenten, hanteren we in dit onderzoek de tweedeling bewust en onbewust niet-gebruik. Bij bewust niet-gebruik weten werkenden dat zij (mogelijk) recht hebben op ondersteuning, maar zij vragen de regelingen niet aan. Bij onbewust niet-gebruik is er sprake van onvoldoende of onjuiste informatie over het recht op ondersteuning.

Methoden en dataverzameling

De onderzoeksvragen zijn aan de hand van verschillende deelonderzoeken beantwoord. Om inzicht te krijgen in de samenstelling van verborgen werkende armen – de eerste deelvraag—, hebben we analyses uitgevoerd op CBS-microdata uit de databestanden ‘inkomen van huishoudens’ en ‘inkomen van personen’ over de periode 2011-2018.^{2,3} Om meer te kunnen zeggen over de kenmerken van personen met inkomen uit betaald werk en tegelijkertijd deel uitmaken van een huishouden dat onder de armoedegrens leeft, worden gegevens uit de inkomensbestanden toegevoegd aan gegevens uit de Enquête beroepsbevolking (EBB). Deze analyses hebben dus betrekking op personen met inkomen uit betaald werk die deel uitmaken van een huishouden dat onder de armoedegrens leeft en geen bijstandsuitkering ontvangt. De vaststelling of iemand werkend is en in welke arbeidsrelatie (werknemer of zelfstandige) is gebaseerd op de inkomensdata (en dus niet bijvoorbeeld op basis van het aantal uren dat iemand werkt uit de EBB).

We kijken in de kwantitatieve analyses naar drie typen kenmerken. In de eerste plaats gaan we na welke kenmerken van de arbeidsrelatie een rol spelen (zoals de contractvorm, de wekelijkse arbeidsduur of combinatie van banen). Daarnaast analyseren we in hoeverre kenmerken van de organisatie een rol spelen (zoals bedrijfstak en omvang van het bedrijf). Beide typen kenmerken bieden inzicht in de context waarin mensen in (verborgen) armoede werken, en bieden mogelijk aanknopingspunten voor hoe de leefwereld van werkenden van invloed is. Ten slotte bekijken we of verborgen armoede verschilt tussen werkenden op individueel niveau: naar geslacht, leeftijd, en opleidingsniveau (kenmerken van de werkende). Hoe hangt verborgen armoede samen met dergelijke individuele kenmerken van de werkende?

Armoede wordt in deze analyses gedefinieerd als een gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen dat onder de armoedegrens ligt. Daarbij ligt de focus op de beleidsmatige grens, omdat gemeentelijk armoedebeleid veelal op dit beleidsmatig of sociaal minimum geënt is. Deze grens is gebaseerd op het wettelijk bestaansminimum dat in de politieke besluitvorming is vastgesteld. We rapporteren in deze bijdrage op een inkomen op of onder het sociaal minimum (101%). Verborgen armoede is in deze kwantitatieve analyses geoperationaliseerd in de zin van arme huishoudens die geen bijstandsuitkering ontvangen van een gemeente. Zoals eerder gezegd kunnen arme werkenden natuurlijk ook op andere manieren bekend zijn bij de gemeente, bijvoorbeeld via minimaregelingen. Deze zijn op nationaal niveau in de CBS-microdata echter niet beschikbaar. Door de samenwerking

binnen het project hebben we voor de deelnemende gemeenten wel kunnen bekijken of het beeld van verborgen armoede verandert op het moment dat data gekoppeld worden over ingezetenen die gebruikmaken van de gemeentelijke voorzieningen voor armen, inclusief kwijtschelding van lokale lasten (zie voor meer informatie Conen, 2023). Daaruit komt naar voren dat armoederegelingen en kwijtschelding inderdaad ook deels terechtkomen bij huishoudens die niet bekend waren bij de gemeente door een bijstandsuitkering, maar tevens dat deze regelingen vooral terechtkomen bij arme huishoudens die al een (andere) vorm van overdrachtsinkomen ontvangen, en (dus) niet bij werkende armen.

Om antwoord te kunnen geven op welke factoren eraan bijdragen dat werkende armen geen gebruikmaken van ondersteuning van de gemeente – de tweede deelvraag – hebben we onderzoek gedaan onder werkenden met een netto huishoudinkomen van maximaal 2000 euro. Dit is gebaseerd op 130% van een bijstandsuitkering voor een paar (juli 2021). Bij een hoger inkomen is er meestal geen recht meer op gemeentelijke voorzieningen. Via een vragenlijst hebben we aan een groep van deze werkenden vragen voorgelegd over rondkomen, inkomensondersteuning en de rol van de werkgever of opdrachtgever bij geldzorgen of geldproblemen.⁴ Voor de werving van respondenten is gebruikgemaakt van het panel van onderzoeksbureau Kanter. Vanwege het geringe aantal respondenten onder zzp'ers, is de vragenlijst daarnaast uitgezet via I&O Research. Via dit laatste bureau zijn alleen zzp'ers benaderd. Uiteindelijk hebben we op deze manier 1507 mensen bevestigd, van wie 942 werknemers en 565 zzp'ers. In de survey waren vrouwen oververtegenwoordigd (70% vrouwen en 30% mannen). Ruim een derde (37% van de respondenten) is hoogopgeleid (hbo/wo), 45% heeft een afgeronde mbo-, havo- of vwo-opleiding en 18% is laagopgeleid.

Aanvullend op de survey hebben we diepte-interviews gehouden met 28 werkenden met een laag inkomen. Respondenten konden zichzelf aanmelden voor het interview. In de survey is gevraagd of de onderzoekers hen mochten benaderen voor een aanvullend interview. Uiteindelijk hebben we 13 werknemers en 15 zzp'ers kunnen interviewen. Onder hen waren 18 vrouwen en 10 mannen. In de interviews zijn vragen gesteld om de uitkomsten uit de survey rond gebruik en niet-gebruik van ondersteuning te kunnen verdiepen.

Voor de derde deelvraag – wat zijn vindplaatsen voor verborgen werkende armen? – hebben we onderscheid gemaakt tussen bestaande vindplaatsen en nog te ontwikkelen vindplaatsen. Om bestaande vindplaatsen te onderscheiden en te beoordelen in welke mate het goede vindplaatsen zijn voor werkende armen hebben we met alle deelnemende gemeenten sessies gehouden om te achterhalen wat er in de gemeenten voor plekken

en initiatieven zijn waar werkende armen voor advies of ondersteuning (zouden) kunnen komen. Een aantal van deze bestaande vindplaatsen hebben we geëvalueerd. Daarnaast zijn we onder leiding van INK. – een social design studio – bezig om interventies te ontwikkelen en deze op nieuwe vindplaatsen te testen.

Resultaten

Deelonderzoek 1: Wie zijn de verborgen werkende armen?

Wie zijn nu eigenlijk die personen met inkomen uit betaald werk die tóch deel uitmaken van een huishouden dat onder de armoedegrens leeft? En: welke van deze werkende armen zijn daarbij niet via de bijstandsuitkering bekend bij gemeenten? Met andere woorden: wie zijn in Nederland de verborgen werkende armen?

We kijken in de kwantitatieve analyses naar drie typen kenmerken: kenmerken van de arbeidsrelatie, van de organisatie en van de werkende zelf (individu). In Tabel 1 zijn deze verschillende kenmerken opgenomen in één analyse. In deze tabel is iemand ‘arm’ als hij of zij deel uitmaakt van een huishouden met een inkomen op of onder het sociaal minimum (101%).⁵ ‘Werkenden’ zijn mensen met betaald werk, zowel werknemers in loondienst als zelfstandigen. Door middel van logistische regressie wordt onderzocht welke werkenden in 2018 arm waren (kolom I). Ook wordt nagegaan welke werkenden (kolom II) en specifiek werknemers in loondienst (kolom III) arm waren én onbekend waren bij de gemeente omdat ze geen bijstandsuitkering ontvingen (verborgen arm). Echter, een hoog armoederisico (kolom I) en hoog verborgen armoederisico (kolommen II en III) hangen met elkaar samen – het gaat immers bij verborgen armoede om werkenden die onder de armoedegrens leven én onbekend zijn bij de gemeente. Daarom kijken we in kolom IV naar verborgen arme werkenden binnen de groep arme werkenden. In deze tabel zijn odds ratio’s weergegeven (met tussen haakjes de bijbehorende z-waardes). Wanneer een odds ratio significant groter is dan ‘1’, is er sprake van een positieve samenhang tussen de desbetreffende factor en het risico om (verborgen) arm te zijn. Een odds ratio tussen ‘0’ en (significant) kleiner dan ‘1’ wijst op een negatieve samenhang.

Kenmerken van de arbeidsrelatie

Als we kijken naar verschillen in contractvorm, dan is te zien dat zelfstandigen zonder personeel relatief vaak deel uitmaken van een huishouden dat

op of onder het sociaal minimum leeft (kolom I), en ook een relatief hoog verborgen armoederisico kennen (kolom II). Het (verborgen) armoederisico is ook hoog onder zelfstandigen met personeel, gevolgd door werknemers met een flexibele arbeidsrelatie, en beduidend lager onder werknemers met een vast dienstverband. Opvallend is wel dat het aandeel verborgen armen binnen de groep werkende armen (kolom IV) juist relatief hoog is onder werknemers met een vast contract. Met andere woorden: werknemers met een vast contract hebben een relatief klein risico op armoede, maar áls ze arm zijn, hebben ze meestal geen (aanvullende) bijstandsuitkering en zijn ze dus wel vaak verborgen voor gemeenten. In absolute aantallen zijn werknemers met een vast contract overigens na de zzp'ers ook de meest omvangrijke groep verborgen armen (analyses hier niet getoond). Werkende armen met een flexibele arbeidsrelatie zijn juist relatief vaak bekend bij de betreffende gemeente.

De tabel toont verder dat zowel het armoederisico (kolom I) als het verborgen armoederisico (kolom II) hoger is bij minder werkuren. Ook hier geldt echter weer dat het aandeel verborgen armen binnen de groep werkende armen (kolom IV) juist relatief hoog is onder werkenden met grotere banen.

De tabel geeft ook inzicht in multi-jobbers, oftewel werkenden die twee of meerdere banen combineren. Eerder onderzoek naar deze groep liet zien dat Nederlandse multi-jobbers een groter risico lopen om in armoede te verkeren dan werkenden met één baan. In Nederland lijkt het daarbij om een groter aandeel te gaan dan in veel andere Europese landen (Conen & De Beer, 2022). Ook in Tabel 1 is te zien dat het (verborgen) armoederisico hoger is onder multi-jobbers dan onder werkenden met één baan, ook zeker onder werknemers (kolom III).

Kenmerken van de organisatie

De bedrijfstak waarin mensen werkzaam zijn, is van wezenlijke invloed op de hoogte van het (verborgen) armoederisico. Uit Tabel 1 komt naar voren dat het armoederisico en het verborgen armoederisico relatief hoog is onder werkenden in de sectoren 'Horeca', 'Landbouw, bosbouw en visserij' en 'Cultuur, recreatie en overige dienstverlening'. Kolom IV laat zien dat het aandeel verborgen armen binnen de groep werkende armen veel minder variatie laat zien, alleen werkenden in de sector 'Landbouw, bosbouw en visserij' zijn relatief vaak onbekend bij gemeenten. Daarnaast komt uit de tabel naar voren dat het (verborgen) armoederisico vooral hoog is in kleine (1-9 werknemers) én grote (100 werknemers of meer) organisaties.

Kenmerken van de werkende

In hoeverre verschillen (verborgen) armoederisico's naar leeftijd? Uit Tabel 1 komt naar voren dat in 2018 het hoogste (verborgen) armoederisico was voorbehouden aan werkenden in de leeftijdsgroep 25 tot en met 34 jaar. Ook onder oudere werkenden in de leeftijdsgroep 55 tot en met 64 jaar, en dan in het bijzonder de zelfstandigen, was het verborgen armoederisico relatief hoog. Daarnaast is het verborgen armoederisico relatief hoog onder vrouwelijke werkenden.

Uit Tabel 1 blijkt ten slotte dat een hoger opleidingsniveau in de regel gepaard gaat met een lager armoederisico (kolom 1) en lager verborgen armoederisico (kolom 2). Arme hoogopgeleide werkenden zijn – als ze arm zijn – echter wel relatief vaak verborgen voor gemeenten (kolom IV). In absolute aantallen blijkt overigens dat middelbaar opgeleide werkenden de meest omvangrijke groep verborgen armen vormen, gevolgd door hoogopgeleiden (analyses hier niet getoond).

Als werkenden arm zijn, zijn het vooral zelfstandigen, werkenden met een vast contract, met meerdere banen, met meer uren, vrouwen, jongeren, ouderen (55-64 jaar) en dan zelfstandigen in het bijzonder, en hogeropgeleiden die relatief vaak verborgen zijn voor gemeenten. Waarom vinden deze groepen hun weg naar de gemeente relatief moeizaam? Weten ze niet dat ze bij de gemeente kunnen aankloppen, verwachten ze geen hulp of denken ze geen aanspraak te maken? Tegelijkertijd is het verborgen armoederisico, en de omvang van de groepen, vaak hoger in andere groepen, zoals werkenden met kleinere banen, met flexibele contracten en lageropgeleiden. In de volgende sectie gaan we in op onderliggende motieven van niet-gebruik.

Deelonderzoek 2: Waarom is deze groep verborgen arm?

Om een antwoord te krijgen op waarom de genoemde groepen werkende armen vaker dan anderen niet bekend zijn bij de gemeenten hebben we nader onderzoek gedaan naar de redenen van niet-gebruik. Op basis van surveydata en kwalitatieve interviews komen we tot een scala aan redenen die we hebben ingedeeld in bewust en onbewust niet-gebruik.

Onbewust niet-gebruik

Gezien het inkomen van de respondenten, zal een groot deel recht hebben op een of meer van de landelijke toeslagen. Voor gemeentelijke regelingen is dit lastiger te bepalen omdat gemeenten verschillende inkomensgrenzen hanteren. De meest gehanteerde grenzen liggen op 110 of 120% van de geldende bijstandsnorm, maar dit kan oplopen tot 130 of 150%.

Tabel 1. Armoede en verborgen armoede onder werkenden (15-65 jaar) in Nederland, 2018**Logistische regressie**

	Odds ratio's^a (z-waarden)			
	(I) Armoede onder werkenden	(II) Verborgene armoede onder werkenden	(III) Verborgene armoede onder werknemers	(IV) Verborgene armoede onder arme werkenden
<i>Kenmerken van de arbeidsrelatie</i>				
Contractvorm ^b (vaste arbeidsrelatie ^c)				
Flexibele arbeidsrelatie	3,46** (0,21)	2,63** (0,21)	1,90** (0,10)	0,43** (0,06)
Zzp	9,59** (0,56)	11,83** (0,80)	-	1,66** (0,26)
Zmp	6,51** (0,64)	7,86** (0,82)	-	6,97** (4,24)
Totaal aantal betaalde werkuren	0,97** (0,00)	0,98** (0,00)	0,94** (0,00)	1,03** (0,01)
Aantal werkkringen (één werkkring ^c)				
Twee of meer werkkringen	1,34** (0,08)	1,42** (0,10)	2,10** (0,14)	1,44* (0,25)
<i>Kenmerken van de organisatie</i>				
Sector (11 categorieën) ^d				
Omvang bedrijf (aantal werknemers 10 t/m 99 ^c)				
Aantal werknemers 1 t/m 9	-	-	1,68** (0,13)	-
Aantal werknemers 100+	-	-	1,31** (0,08)	-
<i>Kenmerken van de werkende</i>				
Leeftijd (35-44 jaar ^c)				
<25 jaar	0,19** (0,02)	0,44** (0,05)	0,21** (0,02)	5,91** (1,25)
25-34 jaar	1,05 (0,07)	1,31** (0,11)	1,36** (0,10)	1,74** (0,30)
45-54 jaar	0,84** (0,05)	0,90 (0,07)	0,70** (0,05)	1,05 (0,16)
55-64 jaar	0,91 (0,06)	1,18* (0,09)	0,81** (0,06)	1,79** (0,28)
Sekse (man ^c)	0,97 (0,05)	1,14* (0,06)	1,12* (0,06)	1,62** (0,19)

	Odds ratio's^a (z-waarden)			
	(I) Armoede onder werkenden	(II) Verborgen armoede onder werkenden	(III) Verborgen armoede onder werknemers	(IV) Verborgen armoede onder arme werkenden
Hoogst behaalde opleiding (laag ^c)				
Middelbaar	0,68** (0,04)	0,82** (0,05)	0,78** (0,04)	1,59** (0,20)
Hoger	0,54** (0,03)	0,73** (0,06)	0,58** (0,04)	2,45** (0,37)
N	222.107	222.107	193.193	2.370
Gecorrigeerde R2	0,12	0,12	0,10	0,20

^a Significant bij $p < 0,05$; ** significant bij $p < 0,01$.

^b Contractvorm: in Tabel 1 is een zwaartepunttypering gehanteerd op basis van belangrijkste bron van inkomen. Op het moment dat uitkomsten beperkt worden tot werkenden die hoofdkostwinner zijn, of een zwaartepunttypering gehanteerd wordt op basis van de baan waarin de meeste uren gewerkt worden, verandert het globale beeld niet.

^c Referentiecategorie.

^d Sectoren: 1. 'Landbouw, bosbouw en visserij'; 2. 'Nijverheid en energie'; 3. 'Bouwnijverheid'; 4. 'Handel en vervoer'; 5. 'Horeca'; 6. 'Informatie en communicatie'; 7. 'Financiële en zakelijke dienstverlening'; 8. 'Openbaar bestuur en overheidsdiensten'; 9. 'Onderwijs'; 10. 'Gezondheids- en welzijnszorg'; 11. 'Cultuur, recreatie en overig'. De bevindingen voor de afzonderlijke sectoren zijn vanwege de leesbaarheid van de tabel niet weergegeven, maar zijn opvraagbaar bij de auteurs.

Bron: CBS, Inkomensstatistiek en EBB, 2018

In de survey hebben we gevraagd of mensen denken recht te hebben op landelijke dan wel gemeentelijke ondersteuning. Een deel van hen is op de hoogte van het recht op inkomensondersteuning of denkt te weten in het geheel geen recht te hebben op inkomensondersteuning. Daarbij zien we dat meer mensen op de hoogte zijn van de landelijke regelingen en hier ook gebruik van maken dan van de gemeentelijke regelingen.

Voor wat betreft de landelijke toeslagen geven met name zzp'ers vaak aan geen recht te hebben: 43% van de zzp'ers zegt geen recht te hebben, tegenover 34% van de totale groep.

Wanneer we willen weten of mensen hun recht op gemeentelijke voorzieningen goed kunnen inschatten, moeten we voor alleenstaanden andere inkomensgrenzen hanteren dan voor paren. Om hier een inschatting van te kunnen maken hebben we de groep verdeeld in een laag en (relatief) hoger inkomen (>1250 voor een alleenstaande en >1750 netto voor een paar).

Tabel 2. Denkt u dat u recht heeft op landelijke toeslagen / gemeentelijke voorzieningen?

	Landelijk (%) (n = 1.507)	Gemeentelijk (%)^a (n= 1.507)
Ja, daar heb ik recht op en ik ontvang al één of meer regelingen	55	5
Ja, daar heb ik recht op, maar ik heb de regelingen niet (allemaal) aangevraagd	2	5
Ik weet niet of ik daar recht op heb	6	31
Nee, daar heb ik geen recht op	34	56
Anders	2	3

^a Percentages tellen mogelijk niet op tot 100% in verband met afrondingsverschillen.

Daarbij hebben we zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de grenzen van het gemeentelijk minimabeleid.

De uitkomsten van deze analyse zijn slechts indicatief. Wat opvalt is dat de hogere inkomens juist vaker menen geen recht te hebben. Toch geeft ook bijna de helft van de respondenten met een laag inkomen aan geen recht te hebben.

Uit de interviews blijkt dat sommige werkenden in het geheel niet op de hoogte zijn van het feit dat gemeenten ook ondersteuning bieden aan mensen met een laag inkomen. Een illustratieve quote hiervan, is:

‘[...] ik heb me nooit gerealiseerd dat er naast Rijkstoelagen ook nog gemeentelijke toeslagen bestaan überhaupt.’

Veel vaker hoorden we dat werkenden wel van het bestaan van gemeentelijke regelingen weten maar menen dat die ondersteuning er niet voor hen is. Zoals we in bovenstaande tabel al zagen denkt ongeveer een derde van de respondenten van de survey te weten dat zij in het geheel geen recht hebben op landelijke toeslagen en meer dan de helft denkt geen recht te hebben op gemeentelijke ondersteuning. Uit de interviews komt onder andere naar voren dat zij gemeentelijke inkomensondersteuning associëren met bijstand.

‘Ik ben er wel van op de hoogte maar ik maak er zelf geen gebruik van. Volgens mij heb ik daar geen recht op, dat is echt voor minima.’

Daarnaast kwam in de interviews naar voren dat mensen die eerder iets hebben aangevraagd maar niet hebben gekregen, ten onrechte de conclusie trekken dat ze helemaal niet in aanmerking komen voor ondersteuning.

Tabel 3. Eigen inschatting van het recht op gemeentelijke voorzieningen naar inkomensniveau

	Laag inkomen ^a (%) n=774	Hoger inkomen ^b (%) n= 563
Ja, daar heb ik recht op en ik ontvang al één of meer regelingen	8	2 ^c
Ja, daar heb ik recht op, maar ik heb de regelingen niet (allemaal) aangevraagd	6	3 ^c
Ik weet niet of ik daar recht op heb	35	31
Nee, daar heb ik geen recht op	48	62
Anders	3 ^c	2 ^c

^a Onder een laag inkomen vallen alleenstaanden met een inkomen tot 1.250 netto en paren met een inkomen tot 1.750. Binnen de groep (relatief) hoger inkomen vallen alleenstaanden met een inkomen >1.250 en stellen met een inkomen >1.750 netto.

^b Percentages tellen mogelijk niet op tot 100% in verband met afrondingsverschillen.

^c < 30 waarnemingen.

Doordat gemeenten voor verschillende regelingen verschillende inkomensgrenzen hanteren, kan deze verwarring ontstaan. Zo bleken verschillende respondenten kwijtschelding van lokale lasten te hebben aangevraagd. De inkomensgrens hiervoor ligt echter lager dan voor veel andere regelingen. Zij trokken bij een afwijzing de conclusie helemaal geen recht op ondersteuning te hebben. Gemeenten zouden in dit soort situaties mensen actief kunnen wijzen op regelingen waar wel mogelijk recht bestaat.

‘Die kwijtschelding heb ik naar gekeken maar daar kom ik niet voor in aanmerking, daar verdien ik dan net te veel voor. Ik ga er dan vanuit dat ik voor andere dingen ook niet in aanmerking kom.’

Bewust niet-gebruik

Werkenden met een laag inkomen die geen gebruikmaken van ondersteuning, kiezen er soms ook bewust voor om geen gebruik te maken van de gemeentelijke inkomensondersteuning. Deels zijn deze redenen toe te schrijven aan de manier waarop het systeem van inkomensondersteuning is georganiseerd. Dit is te complex of sluit niet aan bij de situatie van de werkende. Deels ligt het in de behoefte van werkenden om voor hun inkomen niet afhankelijk te zijn van de overheid.

Werkenden met wisselende inkomsten, zoals zelfstandigen en flexibele werkenden, zijn terughoudend met het aanvragen van ondersteuning uit angst later te moeten terugbetalen. Voor veel regelingen is het nodig een inschatting te maken van het jaarinkomen. Wanneer mensen wisselende inkomsten hebben

Tabel 4. Redenen om geen gebruik te maken van inkomensondersteuning^a

	Gemeentelijk % n=545	Landelijk % n=129
Ik wil dit eigenlijk wel en ik ga dit in de toekomst ook aanvragen	11	16
Ik weet niet hoe ik dit moet aanvragen	14	12
Ik vind het te veel werk om aan te vragen	12	8
Ik vind het te moeilijk om aan te vragen	8	10
Ik wil geen geld van de overheid	20	12
Ik ben bang dat ik het later weer terug moet betalen	30	43
Anders	24	19

^a Respondenten konden bij deze vraag meer dan één antwoord aankruisen.

kunnen zij zo'n inschatting vooraf vaak niet goed maken. Gebrek aan overzicht over de hoeveelheid aan regelingen en verschillende aanvraagprocedures is voor een deel van de werkenden ook een reden om af te haken.

'Voor veel regelingen moet je namelijk aangeven wat je het komende jaar gaat verdienen. Dat weet je vaak pas aan het einde van het jaar. Dus dat zijn een beetje de dingen dat ik merk dat ik op heel veel vlakken val tussen wal en schip.'

Uit de interviews kwam verder naar voren dat gemeentelijke regelingen niet altijd goed aansluiten bij de behoefte van de werkenden. Werkenden hebben behoefte aan extra inkomen en minder aan regelingen gericht op sport of cultuur of aan een budgetcursus.

'Nee, er is maar één soort hulp die ik nodig heb en dat is meer inkomsten. Niet hoe ik moet budgetteren, want dat kan ik inmiddels wel.'

Bewust niet-gebruik komt ook voort uit de behoefte van werkenden om onafhankelijk te zijn. Zij redden het nog net, willen 'hun hand niet ophouden' of denken dat anderen het meer nodig hebben dan zij. Maar zelfs als inkomensondersteuning wel nodig is om rond te kunnen komen, zien sommige werkenden ervan af. Zij kloppen soms liever bij familie of vrienden aan, die zij meer vertrouwen dan de overheid. Negatieve ervaringen uit het verleden kunnen dit gevoel versterken.

'Ik heb in de bijstand gezeten en dan word je er wel op geconditioneerd dat je iedere stuiver die je op straat vindt, heel stiekem oppakt want

anders word je driedubbel gekort. En dat heb ik nog steeds, ook al ben ik al 7 jaar zelfstandige nu, dat is ook wel uit de uitkering ontstaan.'

Deelonderzoek 3: De gemeente aan zet: vindplaatsen voor verborgen werkende armen

Uit voorgaande analyses zien we dat een aanzienlijke groep werkende armen niet aan de gemeente denkt als het om (inkomens)ondersteuning gaat (onbewust niet-gebruik). Daarnaast wordt als reden gegeven dat het ondersteuningsaanbod niet aansluit op de behoefte of dat de aanvraagprocedure niet aansluit bij wat zij kunnen aanleveren (bewust niet-gebruik). Andersom spelen dezelfde zaken: gemeenten in ons consortium⁶ geven aan dat zij minima met opgroeiende kinderen redelijk in het vizier hebben en bereiken en voor deze doelgroep ook aanbod hebben. Voor werkende armen (zonder opgroeiende kinderen) geven gemeenten aan hen niet goed te kennen, waarschijnlijk geen passend aanbod te hebben en ook niet goed te weten waar men hen kan vinden.

In ons project zijn we samen met gemeenten op zoek gegaan naar effectieve vindplaatsen voor verborgen werkende armen en zijn we tevens interventies aan het ontwikkelen die als nieuwe vindplaatsen kunnen dienen of die bestaande vindplaatsen effectiever kunnen maken.

Een nieuwe regeling als vindplaats

Bij aanvang van het onderzoek kregen we van gemeenten terug dat elke nieuwe regeling dient als een vindplaats. De ervaring was bijvoorbeeld dat bij het voor het eerst aanbieden van een kledingbon voor minima er een groep burgers deze kledingbon aanvraagt die niet eerder bij de gemeente iets heeft aangevraagd. Dit kan komen door de wijze van communiceren hierover en vanwege het feit dat het aanbod aansluit bij de behoefte waar ander aanbod dat niet doet. In de afgelopen twee jaar hebben we tijdens het onderzoek twee regelingen gehad die gezorgd hebben voor een enorme toeloop van burgers die niet eerder door de gemeenten bereikt werden, namelijk de Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandigen (TOZO) en de energietoeslag.

Vooraf bij de energietoeslag gold in grote mate dat de burgers die de toeslag hebben aangevraagd en vervolgens hebben gekregen behoorden tot de groep burgers die tot dan toe voor de gemeente verborgen waren. Deze toeloop werd veroorzaakt, naast uiteraard dat de nood hoog was, door de (landelijke) bekendheid die er aan gegeven werd en door het feit dat de oorzaak van de nood extern geplaatst kon worden (hoge energieprijzen door de Russische inval in Oekraïne). Hierdoor was het voor mensen duidelijker dan bij andere voorzieningen dat de energietoeslag ook voor hen bedoeld is en dat je hiervoor bij je gemeente moet zijn.

Gemeenten zouden op basis van deze kennis en ervaring er in de toekomst voor moeten zorgen dat de relatie met de groep burgers die door een nieuwe voorziening bekend raakt bij de gemeente, behouden blijft voor andere en toekomstige voorzieningen. Een goede manier om dit te doen, in overeenstemming met de privacywetgeving, is om op het aanvraagformulier de mogelijkheid aan te laten vinken dat men ook voor andere inkomensondersteuning benaderd wil worden.

Datakoppeling: eigen databestanden gebruiken als vindplaats

Zoals we hiervoor zagen zijn burgers niet altijd goed op de hoogte van het aanbod van gemeentelijke minimaregelingen. Dit zorgt voor onbewust niet-gebruik. Soms hebben mensen, al dan niet samen met een hulpverlener, een regeling aangevraagd en toegekend gekregen. Vervolgens zijn zij zich er niet van bewust dat ze de regeling jaarlijks opnieuw moeten aanvragen en dat er mogelijk meer regelingen zijn waar ze recht op hebben. Om dit ondergebruik tegen te gaan schrijft de gemeente Amsterdam op basis van het koppelen van bestanden groepen minima proactief aan. Op deze manier worden burgers gewezen op aanbod waar ze (ook) recht op hebben en brengt de gemeente Amsterdam proactief de cycli van aanvragen onder de aandacht van de burgers met een vereenvoudigde aanvraagprocedure. Dit zorgt ervoor dat minimavoorzieningen beter hun weg vinden naar rechthebbenden en dat niet-bereik wordt teruggedrongen.

Nieuwe vindplaatsen

Dit zijn twee voorbeelden van initiatieven die ook door andere gemeenten overgenomen kunnen worden om hun burgers die in verborgen armoede leven beter te bereiken en te ondersteunen. Daarnaast zijn we momenteel bezig met het opzetten en implementeren van een viertal experimenten in vijf gemeenten. In deze experimenten richten we ons per gemeente op een specifieke doelgroep werkende armen die uit deelonderzoek 1 naar voren kwam met een hoog risico op verborgen armoede: ondernemers, jongere werkenden, eenpersoonshuishoudens en oudere zelfstandigen zowel met als zonder personeel. Met een op maat gemaakte campagne, op een nieuwe vindplaats met aansprekend en soms nieuw aanbod gaan we onderzoeken wat werkt in het bereiken van werkenden die een hoog verborgen-armoederisico hebben.

Conclusies

Niet-gebruik van inkomensondersteunende regelingen staat onder de aandacht bij gemeenten. In dit project hebben we met een uniek consortium

onderzocht welke groepen burgers risico lopen om verborgen arm te zijn, waarom sommige mensen in verborgen armoede leven, en welke stappen gemeenten kunnen zetten om deze mensen beter te bereiken. Hierin hebben we met name gekeken naar werkende armen, een groep die het vaakst verborgen is voor gemeenten. Gericht armoedebeleid kan gemeenten helpen om deze relatief moeilijk bereikbare groep inkomensondersteuning te bieden.

Dit onderzoek levert gemeenten een aantal concrete handvatten om verborgen werkende armen te bereiken. Allereerst gaat dat om een beter inzicht in wie deze verborgen werkende armen precies zijn. Uit onze data-analyse blijkt dat zelfstandigen relatief vaker verborgen zijn ten opzichte van werkenden in loondienst. Dit is enerzijds te verklaren vanuit de leefwereld van zelfstandigen: sommigen geven aan dat de ondersteuning die er is, wellicht niet voor hen is. Daarnaast wordt ook als reden gegeven dat het ondersteuningsaanbod niet aansluit op de behoefte of dat de aanvraagprocedure niet aansluit bij wat zij kunnen aanleveren, zoals een jaarrekening.

Van de werkenden in loondienst zijn mensen met een vast contract, met meerdere banen en met meer uren relatief vaker verborgen voor gemeenten. Dit suggereert dat het juist de groepen zijn die meer voorspelbaarheid in inkomen hebben (vast contract) of meer werken (meerdere banen of uren) – maar nog steeds onder het WSM zitten – die de weg naar de gemeente voor inkomensondersteuning moeilijker vinden. Dit kan bewust zijn, bijvoorbeeld omdat mensen onafhankelijk willen zijn of regelingen niet goed aansluiten bij hun behoefte, of juist onbewust omdat ze bijvoorbeeld niet over de juiste informatie beschikken.

Daarnaast toont dit onderzoek aan dat binnen de groep werkende armen, hoger- en middelbaar opgeleiden relatief vaak verborgen zijn, en in absolute zin de meest omvangrijke groep verborgen werkende armen vormen. Hoger-/middelbaar opgeleiden vinden hun weg naar de gemeente dus relatief minder goed, ondanks dat zij doorgaans over meer essentiële basisvaardigheden voor financiële zelfredzaamheid beschikken. Dit suggereert dat het niet aan individuele vaardigheden, maar aan andere, sociale of institutionele drempels ligt dat deze groep relatief verborgen is.

Het onderzoek laat daarnaast zien dat nieuwe vindplaatsen kunnen voortkomen uit het aanbieden van een nieuwe regeling, zoals de TOZO of de energietoeslag, bijvoorbeeld doordat het nieuwe aanbod beter aansluit bij de behoefte waar eerder aanbod dat niet deed. De uitdaging voor gemeenten is op zo'n moment om de relatie met de groep burgers die door een nieuwe voorziening bekend raakt bij de gemeente te behouden voor andere en toekomstige voorzieningen. Hier zit veel potentie in het samenbrengen van bestaande databestanden binnen gemeenten, gebruikt voor verschillende miniregelingen, om op die manier groepen minima proactief te benaderen

en te wijzen op het aanbod. Dit kan, mits vooraf goed geregeld op het gebied van privacywetgeving.

Verantwoording

Dit onderzoek is uitgevoerd in een consortium van tien gemeenten (Almere, Amersfoort, Amsterdam, Hoeksche Waard, Kapelle, Krimpenerwaard, Lelystad, Nijmegen, Schiedam en Vlaardingen), twee samenwerkingspartners (Stichting Lezen en Schrijven en OverRood) en vier kennisinstellingen (Universiteit van Amsterdam (UvA), het Nibud, INK. en de Hogeschool van Amsterdam (HvA), die de rol van penvoerder heeft).

Noten

1. Voor een overzicht van uitkeringsbedragen zie: Uitkeringsbedragen per 1 januari 2023 | Publicatie | Rijksoverheid.nl.
2. Zie Conen (2023) voor meer achtergronden over de onderzoeksopzet en achtergronden bij de kwantitatieve analyses.
3. Voor de uitvoering van het gemeentelijk armoedebeleid wordt vaak uitgegaan van een inkomensgrens die gelijkgesteld is aan een zeker percentage van dit sociaal minimum (CBS, 2021). In Conen (2023) wordt naast het sociaal minimum (101%) daarom ook gerapporteerd op een inkomensgrens die gelijkgesteld is aan 120% van het sociaal minimum. Het voert echter te ver om hier in deze bijdrage uitvoerig bij stil te staan.
4. Zie Nibud (2023) voor meer achtergronden over de onderzoeksopzet en achtergronden bij de analyses.
5. Met 101% neem je ook huishoudens mee *op* het sociaal minimum. Zie bijvoorbeeld ook CBS (2021).
6. In ons consortium nemen tien gemeenten deel, vier kennispartners en twee samenwerkingspartners, zie Vindplaatsen verborgen armen – HvA.

Literatuur

Centraal Bureau voor de Statistiek (2021). *Armoede en sociale uitsluiting 2021*.
 Conen, W.S. (2023). *Verborgene armoede in Nederland. Een kwantitatief onderzoek naar de omvang, kenmerken, locaties en dynamiek van verborgen armen* [AIAS-HSI Working Paper 11]. AIAS-HSI.

- Conen, W.S., & De Beer, P. T. (2022). Kwaliteit van combinatiebanen: Nederlandse multijobbers in Europees perspectief. *Tijdschrift voor HRM*, 25(2), 43-58.
- Custers, A. (2023). *Armoede in een rijk land*. Academische Uitgeverij Eburon.
- Huijzer, A., Michon, L., Rijswijk, M., & Bosveld, W. (2015). *Bekendheid en bereik minimaregelingen*. Gemeente Amsterdam.
- Inspectie SZW. (2021). *Niet-gebruik van de algemene bijstand. Een onderzoek naar de omvang, kenmerken, langdurigheid en aanpak*. Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid.
- Keizer, M. (2018). *Lezen ≠ Begrijpen. Onderzoek naar leesvaardigheid onder mensen met financiële problemen*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Madern, T., Jungmann, N., & Van Geuns, R. (2016). *Over de relatie tussen lees- en rekenvaardigheden en financiële problemen*. Stichting Lezen & Schrijven.
- Nibud. (2019). *Geldzaken in de praktijk, 2018-2019*.
- Nibud. (2023). *Verborgene armoede op de werkvloer. Kwantitatief onderzoek onder werknemers en zzp'ers*.
- Oomkens, R., Geuns, R. C., Jungmann, N., Van der Schors, A., Muda, J., Van der Meulen, B., Schiffelers, M.-J., & Kuiper, M. (2023). *Knellende mechanismen. Het signaleren, agenderen en opvolgen van knellende mechanismen in de gemeenten Amsterdam, Almere en Utrecht*. Hogeschool Utrecht, Hogeschool van Amsterdam & Universiteit Utrecht.
- SAM&. (2020). *Altijd op een richeltje lopen. Verslag onderzoek werkende ouders onder de armoedegrens*.
- Significant. (2023). *Niet-gebruik inkomensondersteunende regelingen SZW*.
- Tempelman, C., Houkes, A., & Prins, J. (2011). *Niet-gebruik inkomensondersteunende maatregelen*. SEO Economisch Onderzoek.
- Tiemeijer, W. (2016). *Eigen schuld? Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden*. Amsterdam University Press.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*.